

„CRIZA DE MODEL MORAL” – O REALITATE?

Prof. univ. dr. Anca Borza
Conf. univ. dr. Mirela Popa
Lect. univ. dr. Codruța Osoian
Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

Abstract. *What society considered a while ago as being "correct", may be considered today as being "wrong", what some of us considered as being wrong, in a not too distant future, now we can say that it is "correct". A fundamental value of the contemporary society is moral freedom, in the spirit of existing laws and legally standardized responsibilities, and also based on moral, religious, professional, cultural principles.*

Some specialists consider that, during its evolution, the moral conscience has encountered three phases: brut selfishness ("Live for you!"), ego-altruism ("Live for you and for the others!"), altruism ("Live for the others!").

Every person can become a moral personality in function of his/her wish. We can not all become great scientific or professional personalities manifesting especially originality and creativity. But we can all become, according to our self and with the social conditions of every day life, moral personalities.

A behavior opposite to ethics seriously harms and the society per ensemble, causing the appearance of some scourges created by the modern life (crime, abuses, liberty restriction, discriminations, influence traffic, corruption etc), at the prejudice of the human condition.

Of the affective and moral maturing grade of each person depends the public morality mood itself, it depends the health, the social, economical, juridical, political, relations, etc. We are of the opinion that moral improvement must be necessary and possible.

We must become better, more spiritual, aware of our condition dignity, more responsible, more open one to each other, etc.

Key words: ethical creativity, moral crises, moral personalities, positive and negative models, values.

Se poate vorbi de un timp al crizei de „model moral”?

„Omul rațional se adaptează la lumea înconjurătoare; omul irațional persistă în încercarea de a adapta lumea din jur la el. Prin urmare, progresul depinde de omul irațional”.

Murphy

Datorită schimbărilor rapide din ultimele decenii, mulți am putea crede că în lumea de astăzi nimic nu mai este sigur, că nu se mai poate vorbi de ordine și echilibru, iar viitorul civilizației umane pare uneori că nu ne rezervă altceva.

Mulți dintre noi avem de multe ori impresia că trăim într-un timp de *criză*. Morala tinde a se reînnoi cu desăvârșire. Mai toate chestiunile care compun obiectul ei sunt puse în discuție. Binele și răul, virtutea și viciul, dreptul și datoria, în fine toate ideile ce se credeau necesare, neschimbătoare, sunt chemate a-și arăta titlurile înaintea experienței [...]. Se pare că omenirea nu se conduce numai de o idee, de o lumină; ea stinge în fiecare epocă, în fiecare seară, lumina de care s-a servit (Leonardescu, 1999: p. 123).

Un simptom acut al crizei modernității îl reprezintă și criza morală. Criza contemporană evidențiază deci și o *criză a modelului moral*. Se știe că dezvoltarea, industrializarea au dus la adâncirea continuă a crizei, nu numai în domeniul valorilor morale, culturale, spirituale, ci și în alte domenii: al mediului, al resurselor, al sănătății, al alimentației, al educației etc. Economia de tip socialist nu a oferit alternative viabile unei dezvoltări echilibrate, în scopul respectării drepturilor omului, al satisfacerii nevoilor fundamentale ale indivizilor și ale societății în ansamblul ei, al respectării stricte a unei ordini morale și sociale. De fapt, care sunt nevoile fundamentale ale omului de azi?

Simptomul cel mai acut al crizei modernității îl constituie însă componenta etică a crizei, așa-zisa *criză morală*. Să avem oare de-a face cu o criză mai mică, parte a unei crize mai mari? [...] Esența crizei moralei constă, la drept vorbind, în *diminuarea religiozității*. Efectele majore ale diminuării religiozității ne obligă să revenim cu fața spre morală. Și ce vedem?(Geană, 2005: p. 137):

- obsesia oarbă pentru bani;
- preeminența egoismului;
- proliferarea lipsei de sinceritate;
- decăderea familiei ca instituție socială;
- ieșirea în public a sexualității;
- creșterea discordiei;
- amplificarea conflictelor de tot felul (dintre indivizi, dintre individ și societate, dintre grupurile sociale, dintre generații) etc.

Este de la sine înțeles că se modifică permanent adevărurile științei, fața științei, ceea ce ne îndreptățește să credem că se schimbă și concepțiile noastre despre lume, despre viață și mediul înconjurător. Rațiunea noastră nu este limitată decât de mijloacele de care dispunem pentru studierea lumii înconjurătoare, de nivelul dezvoltării științifice contemporane.

În opinia lui **Fukuyama**, par să existe două procese ce se desfășoară în paralel. În sfera *politicii* și a *economiei*, istoria pare să aibă un curs ascendent și direcționat, iar la sfârșitul secolului al XX-lea a culminat prin democrația liberală ca unică alternativă viabilă pentru societățile avansate din punct de vedere tehnologic. Cu toate acestea, în sfera socială și morală istoria pare să fie ciclică, ordinea socială având fluxuri și refluxuri de-a lungul a numeroase generații. Nimic nu ne garantează că mișcarea ciclică va reveni pe curba ascendentă. Singurul temei al speranței noastre sunt extraordinarele capacități înăscute ale

omului de a reface ordinea socială. De succesul acestei reconstrucții depinde evoluția ascendentă a istoriei (Fukuyama, 2002: p. 323).

Problema „crizelor de model” preocupă azi pe mulți specialiști care ajung de cele mai multe ori la concluzii divergente. Omenirea nu a fost și nu va putea fi scutită de „crize”. În literatura de specialitate sunt analizate trei tipuri principale de modele (Enăchescu, 2005: p. 230):

- *modele simple*, imitate prin încercări și erori;
- *modele științifice*, pe care încercăm să le reproducem prin asimilarea principiilor de acțiune și a normelor de comportament;
- *modele etice*, care sunt imitate după criterii valorice și care trezesc în individ entuziasmul, pasiunea, aspirațiile, o orientare spirituală înaltă.

Fiecare societate sau epocă dispune de un anume model conceput direct sau indirect printr-o strategie a dezvoltării economico-sociale, culturale, religioase. Se pot distinge, astfel, modele umane din perspectivele: sclavagistă sau feudală, burgheză, capitalistă, socialistă sau comunistă etc. Fiecare dintre aceste tipuri de modele este condiționat istoric, particularizat de ideologii, specificități organizatorice sociale, politice, economice, culturale, religioase etc.

Gradul de cunoștință variază cu epocile, fără ca această cunoștință să sporească odată cu ele. Nu suntem mai conștienți decât lumea greco-romană, Renașterea sau secolul al XVIII-lea; fiecare epocă este perfectă în sine – și pieritoare (Cioran, 1992: p. 218).

Putem deci accepta faptul că trăim într-un timp de *criză*: morala nu mai ocupă locul bine meritat pentru liniștea sufletelor noastre; știința inventează alte mijloace de atingere a fericirii; în demersul către progres și modernism ne-am schimbat obiceiurile și percepțiile despre noi și despre viață; nimeni nu mai pare preocupat de respectarea unei ordini morale și sociale; teoria drepturilor și a datoriilor tinde a-și stabili reperele într-un mod cu totul independent, fără ajutorul moralei, urmărindu-se în sens vag doar anumite obligații profesionale.

Lumea reală parcă s-a îndepărtat și s-a despărțit cu totul de lumea vieții spirituale, sociale, morale. Mulți oameni vorbesc astăzi despre știință, politică, religie, cultură, economie etc., ca și când ar fi domenii diferite, ca și când nu este permisă implicarea problemelor unui domeniu în ale altuia. Cultura nu trebuie să se implice în problemele științei, morala nu poate fi compatibilă cu afacerile, în politică nu putem să ne coordonăm după principiile morale etc.

De multe ori, bazându-ne pe cercetările realizate de mass-media, putem remarca lipsa reperelor valorice chiar la unii oameni politici sau de afaceri (și nu numai). Aceștia dau dovadă de indiferență, apatie, limitarea eforturilor moral-spirituale, poate chiar de neliniște și anxietate.

Asemenea atitudini duc la comportamente deviante și antisociale: minciună, violență, discriminare, corupție, evaziune fiscală, criminalitate în orice forme etc.

Guénon, remarcă în „*Criza lumii moderne*” că (Guénon, 1993: p. 121):

- nimic și nimeni nu se mai află astăzi la locul cuvenit;

- oamenii nu mai recunosc nicio autoritate efectivă în ordinea spirituală și nicio putere legitimă în ordinea temporală;
- «profanii» își permit să discute lucruri sacre, să le conteste caracterul și chiar existența;
- inferiorul a ajuns să judece superiorul;
- ignoranța impune limite înțelepciunii;
- eroarea biruie adevărul;
- omenescul se substituie divinului;
- pământul deține mai multă importanță decât cerul;
- individul se proclamă măsura tuturor lucrurilor și pretinde să dicteze universului legile plămădite de propria sa rațiune, slabă și supusă greșelii.

Gh. Bunescu consideră că pentru a nu cădea într-un periculos *relativism moral* se impune (și) un răspuns la problemele nucleului valoric al sistemului educațional: *care valori, principii, norme rămân/devin standarde aplicabile?* Mulți oameni urmăresc succesul, atingerea succesului, indiferent de mijloace. Aceștia nu își asumă efortul moral creator și au un comportament care lezează demnitatea, libertatea, sănătatea și viața altora sau uneori a lor înșiși. Astfel crește *stresul psihomoral* (Bunescu, 1998: p. 168):

- Nu se mai poate vedea ce se (mai) cuvine?
- Cât de (a)normal sau (a)moral este comportamentul semenului nostru?
- Câtă încredere, iubire umană putem să (mai) acordăm?
- Câtă demnitate se mai poate (nu se mai poate) conserva în mod real?
- Ce speranță (la „fericire”) mai putem avea?

Andrei Pleșu își exprimă convingerea, în lucrarea sa *Obscenitatea publică*, că: „[...] împeștrirea de azi a realităților autohtone are o iritantă dimensiune obscenă, adică o strânsă afinitate cu psihologia *nerușinării*: nerușinare în politică, nerușinare în publicistică, nerușinare în moravuri, în comportamentul public, în discurs, în modul de a (nu) gândi. [...]. E vorba de o nonșalanță fără criterii de exhibiționism agresiv, de o suspensie generalizată a valorilor și a bunei cuviințe. E vorba de disoluția sfiei, a scrupulelor, a oricărei cenzuri interioare. Rezultatul e un peisaj în același timp hilar și dramatic” (Pleșu, 2005: p. 5).

Lumea nu mai poate fi analizată și interpretată ca având o „armonie perfectă și nici ca un ocean de ordine cu (doar) insule de dezordine, ci ca un ocean de dezordine în care insulele de ordine apar prin efortul cunoașterii și creației umane. În acest context, nici *conștiința* („subiectului”) nu mai apare ca având structuri apriorice, universale (ca ale unui „subiect conciliant” prin raportare la existență și valoare), ci având o „istorie” încărcată de „diferențe” (cu structuri ale unui „subiect scizionat” care se generează, se stratifică și se diferențiază prin eforturi „eroice” pentru interpretare, reconstrucție permanentă a punților, a sensurilor existenței și valorii)” (Bunescu, 1998: p.112).

Orice model trebuie să ofere un anumit „confort” și „siguranță” persoanei, prin valorile pe care i le oferă. În același timp, el trebuie să-i confere originalitate și un stil propriu în raport cu ceilalți. Trebuie să avem însă în vedere și semnificația valorică sau natura modelelor externe care se oferă persoanelor. Acesta este un lucru extrem de

important. În general, după sistemul de valori pe care-l conțin, putem clasifica modelele în două grupe (Enăchescu, 2005: p. 233):

- *modele pozitive*, purtătoare ale unor valori autentice;
- *modele negative* (antimodele), lipsite de valori pozitive, cu un rol negativ în procesul de formare a personalității.

Se pare că din ce în ce mai mulți oameni sunt de părere că trăim într-o lume a cantității, a stresului moral, a pragmatismului egoist, o lume în care, deși există loc pentru orice lucru, nu mai există loc pentru *om și omenie*.

Una dintre temele filozofiei, moralei și psihologiei contemporane este încercarea de a răspunde și de a da soluții la problemele și întrebările pe care *omul de astăzi* și le pune lui însuși, în raport cu propria persoană (Cioran, 1990: p. 64):

- omul de astăzi este expresia unei profunde crize, de o mare complexitate (sufletească, morală și spirituală). Omul de astăzi:
 - este singur și gol;
 - este lipsit de repere;
 - este „obiectul manipulărilor” și al unor „antimodele” care adâncesc criza de valori;
 - nu se mai recunoaște pe sine;
 - este înșelat de iluzia unor false valori;
- lumea nu îi mai oferă valorile autentice și nici omul nu mai are ce să ceară de la această lume;
- problematica omului nu mai este „frământarea interioară” de factură socratică sau de factură faustică. Este cu totul altceva: *o angoasă a disperării*. Nici Socrate și nici Faust nu sunt singuri. „Frământarea” lor este interogația la care se poate da un răspuns. Angoasa omului modern este disperarea dată de absența oricărei perspective;
- omul nu mai este capabil de a opera, de a delimita, de a înțelege sensul complementar al originii și cel al sfârșitului său;
- viața încetează de a mai fi o sursă de plăceri, de stimuli pozitivi;
- oamenii nu vor mai avea „unde” și „pentru ce” să construiască sau să-și proiecteze idealuri.

Francis Fukuyama se întreabă în cartea sa *Marea Ruptură*: „*Ne este oare sortit să alunecăm pe panta unor niveluri tot mai înalte ale dezordinii sociale și morale sau avem motive să credem că ruptura este doar un fenomen trecător și că SUA și alte societăți care s-au confruntat cu ea vor reuși să se remodeleze?*” Iar dacă remodelarea va avea loc, ce formă va lua? Se va petrece spontan sau va fi nevoie de intervenția guvernului prin politici publice? Ori poate că trebuie să ne așteptăm la un fel de renaștere religioasă – imprevizibilă și, foarte probabil, incontrollabilă – care să reinstaureze valorile sociale? (Fukuyama, 2002: p.301).

Modelele de etică și comportament pe care societatea le oferă azi tinerilor sunt sărace și lipsite de profunzime (superficialitatea, gloria facilă, câștigul fără muncă, îmbogățirea peste noapte, violențele etc.) sunt antimodele pe care tinerii le imită inconștienți, din lipsă de ceva mai bun. Revenirea la valorile morale tradiționale este o

șansă. Cu blândețe și înțelepciune, cu dorința comună de a răspândi binele printre noi, fiecare putem contribui la îmbunătățirea societății și a relațiilor interumane.

„Valorile românești” versus „valorile europene”

*„Formele occidentale, și nu fondul oriental, au fost salvarea noastră. [...].
Cine vrea o Românie puternică și modernă, trebuie să recunoască formelor
un dinamism pe care nu-l vom găsi în acel fond. [...].
Trebuie să ne orientăm după criteriul valorii sublime
a unui efort pentru stadiul și structura culturii noastre. [...].
În momentul în care România va câștiga gustul devenirii
va învinge – prin forța lucrurilor – îndoielile inimii [...].
Căci din îndoielile ei se alcătuiește scepticismul nostru”.*

Emil Cioran

Încă de la începuturile culturii românești sunt cristalizate valori fundamentale ale etosului poporului nostru: raționalitatea, omenia, aspirația spre bine și frumos, comunicarea omului cu istoria etc.

Descifrarea „crizei de model” din România impune abordarea mai multor aspecte, dintre care amintim: semnificația istorică generală; contextele naționale (social, cultural, politic, legislativ, economic, religios etc.); contextele internaționale și cel global; tendințele de integrare europeană; sistemele de interese (nevoi), motivații, obiective (scopuri) ale agenților economici în general, precum și cele ale fiecărui individ în parte; impacturile sociale, culturale, economice, politice etc., ale dezvoltării și evoluției celorlalte țări.

Dimitrie Gusti nu se apleacă asupra realității românești ca s-o prefacă în ideal etic, în măsură a omului universal, în criteriu de omenie, după care să judece și să valorifice firea și purtările altor neamuri.[...]. Aplecat asupra realității românești, cu metode științifice, universale, Dimitrie Gusti caută s-o cunoască așa cum este, să-i descopere taina condiționărilor ei esențiale, pentru că, în fond, urmărește s-o transforme, s-o *reformeze*, după calapoadele unui ideal universal de umanitate [...]. Idealul etic gustian nu este deci un ideal reacționar, așa cum este idealul aproape întregii noastre culturi universitare. Urmaș la catedra lui Simion Bărnuțiu, care cântase în Câmpia Libertății versurile revoluționare ale lui Andrei Mureșanu: „Acum, ori niciodată, croiește-ți *altă* soartă!”, învățămintul lui Dimitrie Gusti îi reactualizează chemarea, sub cerul unei noi zodii (Vulcănescu, 1998).

Oamenii au motivații și vise care variază în diferite etape ale vieții lor. Ceea ce ne dorim poate trece înaintea considerațiilor noastre asupra binelui și răului. Cultura contemporană inhibă judecata morală la nivel personal. Oamenii au ajuns să confunde idealurile cu imperativele.

Fiecare om își are idealul său de a atinge perfecțiunea, fericirea, binele suprem. După cum spune **Hegel**: „*Ceea ce îi nemulțumește pe oameni din punct de vedere moral [...] este faptul că prezentul nu corespunde scopurilor pe care ei le socotesc drepte și bune*”.

Uneori, în explicarea lipsei reperelor morale, a conștiinței morale, în particular, se invocă neîndeplinirea rolului educativ de către școală, familie, biserică, mass-media. De foarte puține ori se atribuie vreo vină oamenilor politici, managerilor, patronilor sau chiar oamenilor de știință. Totuși, aceștia sunt obligați moral ca, fiecare în domeniul său, să inițieze strategii și politici educaționale, să echilibreze pe cât posibil performanțele economice cu cele sociale, să-și manifeste permanent răspunderea și responsabilitatea morală, socială, profesională, pe măsura funcțiilor deținute.

Situații în care apar probleme de ordin moral au existat dintotdeauna. Societatea umană fiind în continuă transformare, problemele cu care ne confruntăm sunt diferite, obligându-ne să reflectăm și să înțelegem noile situații, astfel încât acțiunile noastre să fie juste.

Cioran și-a asumat misiunea de judecător al trecutului și de profet al viitorului în lucrarea sa *Schimbarea la față a României*. Chiar dacă „nu este așa de plăcut a mai adăuga un plus de cunoaștere imensității de lucidități autohtone”, totuși *trebuie să avem tăria de a ne asuma limitele și „defectele” pentru a ști ce trebuie să depășim și să devenim*. Adevăratul naționalism trebuie să pună problema „*ce trebuie să devenim?*” și nu „*ce trebuie să rămânem?*” (Cioran, 1990: p. 106).

În urma unui studiu realizat de IRSOP în luna iunie 2005 la inițiativa *Delegației Comisiei Europene* și a companiei *DC Communication*, s-a ajuns la concluzia că europeanul tipic este văzut într-o lumină mai pozitivă decât românul tipic. În unele domenii, diferența este foarte mare, românii rămânând în urma europenilor. Însă nu este vorba doar de atât. Există domenii în care românii se văd într-o lumină ușor negativă, mai degrabă decât într-o lumină pozitivă. Ei consideră că românii le pasă mai puțin de alții și au o înclinație spre agresivitate, autoritarism, necinste, lipsă de organizare, îngâmfare, idealism, superficialitate și opinii conservatoare.

Cei intervievați consideră că valorile europene nu sunt respectate pe deplin, decât foarte rar. În general, românii consideră că valorile politice s-au încetățenit într-o oarecare măsură, în timp ce peste jumătate din populație consideră că valorile sociale, economice și umane sunt absente.

În urma cercetării sociologice au putut fi evidențiate următoarele concluzii (<http://www.infoeuropa.ro>):

1. Românii consideră că dispun de mai puține *trăsături de caracter* pozitive decât europenii. Ei chiar recunosc că au anumite trăsături negative, cum ar fi:
 - nu le prea pasă de alții;
 - au o anumită tendință de agresivitate și autoritarism;
 - preferă să-i urmeze pe alții decât să fie conducători;
 - au reacții tensionate;
 - se situează la limita dintre comportamentul cinstit și necinstit;
 - sunt destul de dezorganizați, idealști, superficiali și conservatori.

2. Românii consideră că există prea puțin *respect pentru valorile sociale, economice și umane*, cum ar fi demnitatea: umană (20%), justiția (31%), sprijinul economic pentru zonele mai slab dezvoltate (31%), statul de drept (31%), egalitatea (33%), drepturile omului (41%), solidaritatea (47%).
3. *Valorile politice europene* sunt oarecum încetățenite în România. O majoritate semnificativă este de părere că pluralismul (85%), drepturile minorităților (66%), egalitatea între femei și bărbați (64%), libertatea (61%), democrația (57%) sunt respectate în totalitate sau într-o oarecare măsură.
4. Tinerii (între 18-29 ani) și persoanele cu studii superioare au de obicei o atitudine mai critică față de *caracterul românilor*, decât persoanele de peste 40 de ani sau persoanele cu un nivel mai scăzut de educație. Tinerii domină în toate grupurile care subliniază nivelul scăzut de respect care există pentru valorile umane. Persoanele tinere sunt dispuse într-o mai mare măsură să facă compromisuri în legătură cu legea pentru a putea avansa.
5. Este mult mai probabil ca persoanele mai în vârstă să prefere liderii puternici și să aibă atitudini conservatoare față de rolurile în familie. De asemenea, acestea au mai multe prejudecăți față de țigani și sunt mai categorici în a cere studiul obligatoriu al limbii române de către minoritățile etnice. Cei mai în vârstă sunt preocupați în mai mare măsură de *menținerea ordinii publice*, de asigurarea progresului spre o societate mai umană și protecția mediului.
6. Persoanele cu un nivel mai scăzut de educație sunt mai pesimiste cu privire la posibilitatea de a se elimina *corupția din justiție* și manifestă o susținere mai mare a liderilor puternici și a rolurilor de familie conservatoare. De asemenea, intoleranța față de homosexuali, străini și țigani este mai pregnantă în rândul persoanelor cu un nivel mai scăzut de educație, preocupate, în general de șomaj, dezvoltarea mediului rural, construirea unei societăți mai umane și protecția mediului.
7. Locuitorii din mediul urban pun cel mai mult accentul pe lupta împotriva corupției. De asemenea, ei acordă o mai mare importanță unor aspecte cum ar fi menținerea ordinii publice, oportunitățile pentru tineri, *statul de drept*, libertatea cuvântului și participarea la conducerea țării. Locuitorii din mediul rural manifestă o mai mare preocupare față de șomaj, combaterea terorismului, dezvoltarea mediului rural, precum și față de acordarea unor șanse mai mari întreprinzătorilor privați.
8. Persoanele cu un nivel mai ridicat de educație manifestă un interes mai mare față de lupta împotriva corupției, menținerea ordinii publice, dezvoltarea întreprinderilor private, îmbunătățirea sistemului legislativ, participarea la conducerea țării și accelerarea integrării europene a României. Este interesant că îmbunătățirea sistemului de învățământ a fost plasată pe unul dintre primele locuri în agenda publică a următorilor ani.

Unii autori sunt de părere că în societatea noastră, inclusiv în domeniul educației, există o „criză” (lipsă) de valori morale, precum și o anumită lipsă de speranță privind depășirea crizei de valori. În anumite domenii, dar în special în mediul afacerilor, nu se

fac eforturi vizibile pentru perfecționarea morală a oamenilor, pentru evidențierea rolului valorilor morale referitoare la adevăr, bine, respect, altruism, dreptate, iubire, justiție etc.

Forma românească de viață „suferă de lipsa unui dinamism primordial”, scrie **Cioran** și se întreabă: „*să ne fi născut din oboseala romanilor și lacrimile dacilor?*” El consideră drept caracteristici ale specificului nostru național: „*pasivitatea, scepticismul, autodisprețul, contemplarea domoală, religiozitatea minoră, anistoria, înțelepciunea care constituie aspectul negativ al specificului nostru național*” (Cioran, 1990: p. 64).

Sociologii susțin teza potrivit căreia *există o relație între stabilitatea socială și consensul asupra valorilor*: cu cât o societate polarizează consensul în jurul unui anumit număr de valori comune, cu atât ea este mai stabilă. Societățile „în tranziție” se caracterizează printr-un dezacord privind valorile fundamentale. Tranziția postmodernă occidentală se caracterizează prin importante schimbări de valori (Bîrzea, 2001: p. 722):

- preponderența valorilor individualiste (libertate, expresie personală) în raport cu valorile colectiviste (cooperare, apartenență);
- renunțarea (parțială) la valorile materiale în favoarea valorilor intelectuale. Valorile individualiste și postmateriale contribuie la consolidarea democrației, potrivit tezei lui Lipset: *democrația este mai probabilă în țările prospere decât în țările sărace*. În raport cu aceste tendințe ale tranziției postmoderne occidentale, tranziția postcomunistă se caracterizează printr-o „cultură de interregnum” în care coexistă valori, structuri, instituții sub forme adesea conflictuale;
- unele valori, promovate de comunism (supunerea la statul atotputernic), sunt eliminate, iar alte valori noi apar (pluralismul politic, libertatea de inițiativă);
- unele valori tradiționale, interzise de comunism, cunosc o recâștigare de teren (credința religioasă, proprietatea privată), iar altele își schimbă conținutul sau importanța (egalitatea, solidaritatea, munca). În acest context este de așteptat ca, în țările aflate în tranziția postcomunistă, socializarea politică și educația civică să fie mai dificile.

Semnificația istorică generală a valorilor morale ale românilor

„Căci pentru a reveni la norme nu e nevoie de un nou decalog care să ni le impună, ci de un spirit care să ni le deștepte”.

Constantin Noica

Tema predilectă a cronicarilor secolului al XVII-lea (Grigore Ureche, Miron Costin, Constantin Cantacuzino) o reprezenta glorificarea domnitorilor și evidențierea unității neamului românesc. Deși nu există texte etice propriu zise, putem întâlni descrierea unor aspecte morale, sub formă de învățături: „*mai mult să hie de*

învățătură”, „pentru ca urmașii să tragă învățămintele”, „ce este rău și de ce să se ferească”.

În cronici și letopisețe sunt inserate elemente importante din sfera moralității (obiceiuri, legi, „feliul” oamenilor, precum și funcția practică a moralei: „a tocmi viața”). Valorile prețuite de cronicari erau: credința (loialitatea – era considerată principală), virtutea, vitejia, curajul, cumpătarea, omenia, înțelepciunea, judecata etc.

Reflecțiile etice ale unor gânditori ai Renașterii, chiar dacă au coloratură teologică, religioasă (datorită ideologiei vremurilor), urmăresc „așezarea lumii” sub semnul unor legi morale elementare, cultivarea mândriei și a patriotismului.

Nicolae Bălcescu afirma: „*Peste legile omeniești, noi recunoaștem și adorăm o lege morală absolută: Dreptatea*” (Bălcescu, 1960a: p.287). De asemenea, Bălcescu recomanda ca românii să se conducă după principiile: „*Nu face altuia ce ai socoti că nu se cade să-ți faci altui; fă altora aceea ce socotești că ceilalți se cade să facă pentru tine*”; „*Dreptatea este cel dintâi grad al desăvârșirii, dar după dânsa vine frăția (omenia)*” (Bălcescu, 1960b: p.126).

Vasile Conta, întemeietorul filozofiei românești, a abordat mai multe domenii: dreptul, economia, politica, pedagogia, sociologia, estetica, morala etc. El a dat o explicație materialistă fenomenelor social-morale, arătând legătura lor cu fenomenele fiziologice și, în general, cu mediul înconjurător, supunându-le determinismului. El arată că morala are ca scop formarea sufletului omenesc, îmbunătățirea oamenilor, progresul social.

Dimitrie Gusti, considerat a fi întemeietorul sociologiei (al învățământului modern, al științelor sociale, inițiatorul a numeroase institute social-culturale: Institutul Social Român, Fundația Culturală, Muzeul Satului, Consiliul Național de Cercetări Științifice etc), ia în considerare nu numai individul, ci și grupul social. El consideră etica un instrument de modelare a personalității (urmărind „utilul”, finalitatea practică), de formare și dezvoltare de conștiințe înalte și atitudini morale.

„*Ascensiunea unei țări este singura ei morală*” și „*tot ce pune România în mișcare este bun, tot ce o ține pe loc e rău. Singura ieșire este un dionisism al devenirii românești*”. În elaborarea strategiei schimbării României, două elemente apar esențiale: „*să începem a ne descoperi pe noi înșine*” și să ne punem întrebarea: „*ce trebuie să devină România?*” Un popor devine națiune numai când „*își impune valorile lui particulare ca valori universale*”, iar România va avea un sens în lume „*când ultimul român își va da seama de specificul și unicul condiției românești*”. Întreaga noastră misiune politică și spirituală trebuie să se reducă „*la voința încordată a unei schimbări la față, la trăirea exasperată și dramatică a metamorfozei întregului nostru stil de viață*” (Cioran, 1990: p.48).

Este drept că „schimbarea la față a țării nu se poate face prin eforturi divergente și disperate, ci este necesară o modificare structurală pe bază de orientare colectivă.[...]. Numai prezența unui geniu colectiv care face din oamenii mari proiecții în aparență, manifestatii individuale ale unui fond adânc și specific de cultură, poate alcătui o bază de afirmare a unei culturi” (Cioran, 1990: p. 73, p. 102).

Rolul creativității etice și al asumării responsabilităților

*„Vom avea însă zile frumoase pe pământ, cu condiția ca românii să se solidarizeze în numele marilor valori, ale acelor valori ce alcătuiesc «paladiumul naționalității». [...]. Să ne unim, mai ales, toți într-un singur și mare țel, fără deosebire de stări, [...] de partide, **țâțul de a scoate țara noastră din haosul, din ignoranța și moralizația de astăzi...**”.*

M. Kogălniceanu

Optimismul inovator al lui **D. Gusti**, credința lui în posibilitatea nelimitată a progresului moral și material al omenirii, ideea că prin acțiune ordonată și metodică un popor își poate schimba soarta, conștiința dramatică a acuității momentului, caracterul imperios al nevoii de a-l prinde și de a-l folosi, obligația de a trece imediat la faptă fac din el un urmaș direct al ideologiei generației făuritorilor României moderne, în forma în care această ideologie a putut supraviețui după critica junimismului. Încrederea lui în puterile voinței reactualizează maxima din fruntea „Românului” lui Rosetti: „*Voiește și vei putea!*”; iar sânguința lui pentru ridicarea prin cultură a personalității dă sensul ei întreg, metafizic, celeilalte maxime a aceluiași: „*Luminează-te, și vei fi!*” (Vulcănescu, 1998).

Etica lui Gusti s-a întemeiat pe elemente ale morfologiei sociale, s-a bazat pe „încărcături ale vieții reale”, pe cunoștințe de etnografie, de sociologie, psihologie etc. Idealul său etic era *personalitatea socială creatoare de valori* (Gusti, 1929: p.37):

a) „*Acționează astfel încât, în fiecare clipă a acțiunii tale, să atingi realizarea maximală a personalității tale*”.

b) „*Atinge actualitatea maximală a personalității tale, spre a o desfășura pentru crearea celor mai înalte valori culturale*”.

Gândirea etică a ultimelor decenii a pus și pune mare accent pe problematica responsabilității. Psihologiile moderne pun astăzi accentul pe autocontrol și responsabilitatea individuală (individul poate controla, prin propriile decizii, ceea ce i se va întâmpla).

D. Gusti afirmă că responsabilitatea individuală este direct proporțională cu nivelul responsabilității colective. Chiar dacă este un atribut al individului, responsabilitatea are origini și criterii obiective și exterioare în raport cu individul, îndeplinind o funcție socială. Gusti evidențiază dublul aspect al responsabilității (Gusti, 1969: p. 299):

- un *caracter obiectiv*, dat de responsabilitatea pe care o avem față de sancțiunile organizate ale legii sau ale celor difuze ale opiniei publice;
- un *caracter subiectiv*, constând în responsabilitatea pe care o simțim față de sancțiunile propriei noastre conștiințe.

Nu grupurile vor mișca societatea către bine și mai bine, ci acea societate care va susține indivizii să-și asume responsabilitățile și consecințele acțiunilor acestora.

Fiecare individ este responsabil de săvârșirea sau neîmplinirea unei fapte, precum și de urmările acesteia, în măsura în care a fost angajată la aceasta, libertatea voinței sale. Vinovăția depinde de: importanța sarcinilor ce trebuie îndeplinite, greutatea lor, de măsura cunoașterii gravității faptei, de lipsa influențelor exterioare în adoptarea deciziilor etc.

Este nevoie de o educație care să pună accentul pe o adoptare etică a deciziilor individuale, pe înțelegerea câmpului organizațional al consecințelor unor comportamente negative.

După părerea lui **D. Gusti**, în organizarea conștientă a devenirii sociale sunt necesare două categorii de personalități (Vulcănescu, 1998):

- *specialiștii și tehnicienii*, care arată în ce măsură idealurile propuse își află în realitatea socială posibilități de îndeplinire, și ce mijloace trebuie întrebuintate pentru modificarea acestei realități, în așa fel încât realizarea lor să devină posibilă. Adevărați *tacticieni ai devenirii sociale*, făuritori de mijloace și cenzori de utopii, menirea lor este să găsească cele mai potrivite căi pentru realizarea celor mai nimerite reforme, stabilind ierarhia și oportunitatea lor;
- mai presus de acești tacticieni, năruitori de utopii și topitori de aripi de ceară, stau însă strategii reformelor, „*pedagogii voinței sociale*”, acei oameni deosebiți care creează semenilor lor idealuri, îndrumând voința socială să se manifeste în direcția destinului lor. Fie că aceștia impun semenilor lor năzuințe, fie că le descoperă numai, motive de a voi; misiunea acestor „profeți sociali” este cea mai înaltă dintre toate misiunile politice, căci nu este numai *regulativă* ca legislația, sau administrarea, ci efectiv *creatoare de valori*. Acțiunea acestor îndrumători, lipsită de cunoașterea realității sociale, este amenințată de aceeași primejdie a nălucirii idealurilor false, a smintirii oamenilor, a irosirii în zadar, și a decepțiilor de după deșteptare, caracteristică tuturor utopiilor. Idealul său este *aristodemocrația*, organizația socială în care acțiunea competenței organizate (corporațiile) frânează asupra utopismului demagogic care poate ispiti manifestarea momentană a voinței generale; dar în care acțiunea acesteia nu se substituie reprezentării tendințelor etice generale ale comunității naționale.

Dacă adăugăm vidului moral, în care se găsește omenirea în fața civilizației tehnologice a viitorului, și un relativism al valorilor ce caracterizează timpul nostru, constatăm că ne aflăm în fața unei urgențe deosebite: *edificarea unei etici pentru era tehnologică*. Este o urgență de a edifica acum pentru că, mai mult ca niciodată, viitorul se construiește în prezent sau este, mai mult ca oricând, amenințat de prezent. O asemenea etică nu se mai poate sprijini pe imperativul kantian, care „ordonă fără condiționări”, recurgând chiar la unele compromisuri acceptabile în scopul de a asigura permanentizarea vieții pe Pământ. Omenirea trebuie să-și asume obligația fundamentală de a acționa astfel încât să nu pună în pericol existența viitoare a umanității. Responsabilitatea morală pentru viitorul omenirii se transformă într-un principiu al prezentului (Maxim, 2000: p. 42).

În gândirea secolului al XX-lea, problema *reconstrucției eticii* a fost adeseori asociată cu tema creativității umane. Aceasta înseamnă că morala este o formă de creație, iar omul moral este un om creativ.

N. Hartman a pus problema reconstrucției eticii pornind de la funcțiile moralei. O morală normativă și autoritară, care prescrie omului ce trebuie să facă, remarcă Hartman, sufocă în om ceea ce trebuie să cultive: creativitatea, spontaneitatea, libertatea. Dimpotrivă, reconstrucția eticii, având în vedere funcția normativă ce îi revine, impune înțelegerea „elementului demiurgic din om” (Hartman, 1935: p. 149).

J. P. Sartre este de părere că omul nu trebuie conceput ca o „natură dată și fixă”, pentru a nu-i îngrădi libertatea, responsabilitatea morală, însăși condiția moralității. După Sartre, reconstrucția eticii ar trebui să înceapă cu reconsiderarea omului etic, înțeles ca o ființă liberă de „*a face și, făcând, de a se face*” (Sartre, 1972: p. 78).

J. Dewey optează pentru restructurarea modelelor cunoașterii. Mai adecvată pentru înțelegerea lumii în schimbare ar fi fost perspectiva științelor naturii, care, forțate de propria lor dezvoltare, ar admite că „universal cu adevărat este numai procesul” (Dewey, 1967: p. 11).

Conștiința comună nu mai trebuie să cultive iluzia că „morala necesită principii, norme, modele și scopuri imuabile, supratemporale, ca fiind singura protecție sigură împotriva haosului moral”. În știință, conchidea Dewey, „teoriile se transformă în ipoteze. Rămâne ca filozofia să demonstreze semnificația încă necunoscută a acestui fapt pentru morală. Căci ceea ce se consideră a fi fix și imuabil domină încă în morală”. Astfel, asimilarea ideilor de procesualitate, schimbare și inovație, îi apărea lui Dewey ca o condiție obligatorie a reconstrucției filozofiei în vederea problematizării aspectelor specifice „invenției morale” (Balahur, 2004: p. 27).

Omul modern poate fi, și în multe cazuri chiar este, de fapt un *om creativ*. Înțelegerea dimensiunii sale creatoare poate fi elucidată numai de o etică a creației care trebuie să participe efectiv la „reconstrucția umană”.

Perfecționarea societății este o iluzie, dacă nu asigurăm perfecționarea indivizilor, dacă nu respectăm valorile etice fundamentale. Oricum, mai devreme sau mai târziu, fiecare va putea deveni conștient de faptul că aparține unei societăți profund bolnave (Corneliu, 1995: p. 350).

Din punctul de vedere al modelului de om pe care societatea omenească trebuie să-l aibă în vedere, dincolo de particularitățile specifice fiecărei identități comunitare, [...], este *modelul omului perfectibil și nu perfect*, [...], al omului condiționat istoric și în permanentă deschidere spre grade superioare de realizare de sine, individuală și colectivă (Tudosescu, 2004: p. 248).

Nu este însă de ajuns să reorientăm sistemul spre viitor, scrie **Toffler**, ci trebuie să schimbăm și atitudinea individului față de timp (Toffler, 1973: p. 411).

Bibliografie

- Balahur, P. (2004). *Personalitate și creație în etica modernă*, Iași: Editura Univ. „Al. I. Cuza”
- Bălcescu, N. (1960a). *Reforma socială la români. Opere alese*, volumul I, București: E.S.P.L.A.
- Bălcescu, N. (1960b). *Manualul bunului român. Opere alese*, volumul I, București: E.S.P.L.A.
- Bunescu, Gh. (1998). *Școala și valorile morale*, București: Editura Didactică și Pedagogică R.A.
- Cioran, E. (1992). *Tratat de descompunere*, București: Editura Humanitas
- Corneliu, M. (1995). *Etica tragică*, București: Editura Cartea Românească
- Dewey, J. (1967). *Reconstruction in Philosophy*, Boston: Beacon Press
- Enăchescu, C-tin (2005). *Tratat de psihologie morală*, București: Editura Tehnică
- Fukuyama, F. (2002). *Marea ruptură*, București: Editura Humanitas
- Geană, Gh. (2005). în *Religia și societatea civilă*, coord. Flonta, M., Keul, H.K., Russen, J., București: Editura Paralela 45
- Guénon, R. (1993). *Criza lumii moderne*, București: Editura Humanitas
- Gusti, D. (1929). *Științele sociale, sociologie, politică și etică în interdependența lor unitară*, în *Arhiva pentru știința și reforma socială*, București
- Gusti, D. (1969). *Opere*, vol. II, București: Editura Academiei RSR
- Hartman, N. (1935). „Ethik”, traducere de dr. Al. Boboc ș.a., în *Filosofie contemporană*, Editura Garamond
- Leonardescu, C-tin (1999). *Etica și conduita civică*, București: Editura Lumina Lex
- Maxim, S.T. (2000). *Responsabilitatea morală*, Suceava: Universitatea „Ștefan cel Mare”
- Pleșu, A. (2005). *Obscenitatea publică*, București: Editura Humanitas
- Sartre, J.P. (1972). *L'existentialisme est un humanisme*, Paris: Nagel
- Toffler, A. (1973). *Șocul viitorului*, București: Editura Politică
- Tudosescu, I. (2004). *Existență socială și umană – Tratat de ontologie*, III, București: Editura Fundației „România de Măine”
- Vulcănescu, M. (1998). *Școala Sociologică a lui D. Gusti*, București: Editura Eminescu